DSSSB TGT & PGT
Part-B
SCHOLAR BATCH
संस्कृत
सन्धि (विसर्ग संधि)
LIVE 08-04-2024 04:00 PM

अथ विसर्गसन्धिः

सकारादेशविधायकं विधिसूत्रम्

विसर्जनीयस्य सः ८ | ३ | ३४ ॥

खरि । विष्णुस्त्राता ।

विसर्जनीयस्य सः । विसर्जनीयस्य षष्ठ्यन्तं सः प्रथमान्तं द्विपदमिदं सूत्रम्। खरवसानयोर्विसर्जनीयः से एकदेश खरि की अनुवृत्ति आती है।

विसर्ग + ~~क ख~~ = स्

: → स् → च छ = श्

: → स → ट ठ = ष्

: → स् त थ = स्

~~प फ~~

श ष स

वा शारि

: + शर् = विकल्प

स

श ष स

=

① रामः + चिनोति = रामश्चिनोति (विसर्जनीयस्य सः / स्तोः श्चुना श्चुः)

स् – श्

② रामः + टीकते = रामष्टीकते (विसर्जनीयस्य सः / ष्टुना ष्टुः)

स्

③ विष्णुः + त्राता = विष्णुस्त्राता

विसर्ग त्र् अं

①

हरिः शेते = हरिश्शेते

स् - श्

हरिः शेते / हरिश्शेते

वैकल्पिकविसर्गादेशविधायकं विधिसूत्रम्

वा शरि ८।३।३६ ॥

शरि विसर्गस्य विसर्गो वा । हरिः शेते, हरिश्शेते।

वा शरि। वा अव्ययपदं, शरि सप्तम्यन्तं द्विपदमिदं सूत्रम् । इस सूत्र में शर्परि विसर्जनीयः से विसर्जनीयः की तथा विसर्जनीयस्य सः से विसर्जनीयस्य की अनुवृत्ति आती है।

शर परे होने पर विसर्ग के स्थान पर विकल्प से विसर्ग आदेश होता है।

रुत्वविधायकं विधिसूत्रम्

स- सजुषो रुः ८ २६६ ॥

पदान्तस्य सस्य सजुषश्च रुः स्यात्।

पदान्त स् और सजुष् को रु
आदेश हो

ससजुषो रुः । सश्च सजूश्च ससजुषौ तयोः ससजुषोः, इतरेतरद्वन्द्वः । ससजुषोः षष्ठ्यन्तं, रुः प्रथमान्तं द्विपदमिदं सूत्रम् । पदस्य का अधिकार है।

पदान्त सकार तथा सजुष् शब्द के षकार के स्थान पर रु आदेश होता है।

उत्वविधायकं विधिसूत्रम्

अतो रोरप्लुतादप्लुते ६।१।११३ ॥

अप्लुतादतः परस्य रोरुः स्यादप्लुतेऽति । शिवोऽर्च्यः ।

अत् रुः → उ + अप्लुतात् अप्लुते

अत् + रु + अप्लुत अ

ह्रस्व अ उ अ

अतो रोरप्लुतादप्लुते । न प्लुतः अप्लुतः, तस्मात् अप्लुतात्, तस्मिन् अप्लुते। अतः पञ्चम्यन्तं, रोः षष्ठ्यन्तम्, अप्लुतात् पञ्चम्यन्तम्, अप्लुते सप्तम्यन्तम् अनेकपदमिदं सूत्रम् । इस सूत्र में एङः पदान्तादति से अति की अनुवृत्ति आती है।

प्लुत - भिन्न ह्रस्व अकार से परे रु सम्बन्धी रेफ को उकार आदेश होता है प्लुत-भिन्न हस्व अकार के परे रहते ।

शिवस् + अर्च्यः

ससजुषो रुः

रु

शिव रु अर्च्यः

अ अ

उ

शिव अ उ अर्च्यः

ओ

शिवो अर्च्यः

ए|ओ ह्रस्व अ

शिवोऽर्च्यः

② बालक + सु + अयम्

बालकस् + अयम्

बालक रु + अयम् (ससजुषो रुः ।)

उ

बालक् अ उ + अयम्

बालको + अयम्

बालकोऽयम्

(1) राम

राम + सु

उपदेश...

रामस्

र + (3)

रामरु

रामर् = रामः

उत्वविधायकं विधिसूत्रम्

हशि च ६।१।११४ ॥

तथा । शिवो वन्द्यः ।

हशि च। हशि सप्तम्यन्तं च अव्ययपदं, द्विपदमिदं सूत्रम् । अतो रोरप्लुतादप्लुते से अतो रोरप्लुतात् की अनुवृत्ति आती है।

अप्लुत ह्रस्व अकार से परे रु वाले र के स्थान पर उकारादेश होता है हश् प्रत्याहार परे हो तो ।

शिवस् + वन्द्यः

रु

उ

शिव रु वन्द्यः

अ हशि

शिव अ उ वन्द्यः

आद्गुणः

शिवोवन्द्यः

इश्

पयस् + धर:

अ स् => उ

पय उ धर:

पयोधर:

:

मनस् + रथ:

इश्

स् => उ

मनोरथ:

॥

विसर्ग संधि

मनर्

मन:

यादेशविधायकं विधिसूत्रम्

भोभगोअघोअपूर्वस्य योऽशि ८ । ३ । १७॥

एतत्पूर्वस्य रोर्यादेशोऽशि । देवा इह, देवायिह ।

भोस् भगोस् अघोस् इति सान्ता निपाताः । तेषां रोर्यत्वे कृते-

भोभगोअघोअपूर्वस्य योऽशि । भोश्च भगोश्च अघोश्च अश्च तेषामितरेतरद्वन्द्वः भोभगोअघोआः। भोभगोअघोआः पूर्वे यस्मात् स भोभगोअघोअपूर्वः, तस्य भोभगोअघोअपूर्वस्या रोः सुपि से रोः की अनुवृत्ति आती है ।

अश् के परे होने पर भो, भगो, अघो तथा अवर्ण पूर्व वाले रु के स्थान पर यकार आदेश होता है।

यलोपविधायकं विधिसूत्रम्

हलि सर्वेषाम् ८।३।२२॥

भोभगोअघोअपूर्वस्य यस्य लोपः स्याद्धलि ।

भो देवाः । भगो नमस्ते । अघो याहि ।

हलि सर्वेषाम्। हलि सप्तम्यन्तं, सर्वेषाम् षष्ठ्यन्तं, द्विपदमिदं सूत्रम्। भोभगोअघोअपूर्वस्य योऽशि से भोभगोअघोअपूर्वस्य तथा व्योर्लघुप्रयत्नतरः शाकटायनस्य से व्योः में से केवल यकार का वचनविपरिणाम करके यस्य एवं लोपः शाकल्यस्य से लोपः की अनुवृत्ति आती है।

हल् परे होने पर भो, भगो, अघो तथा अवर्ण पूर्व वाले यकार का लोप हो जाता है।

भगोस् + नमस्ते

क

य्

भगोय् नमस्ते (हलि . . .

भगो नमस्ते

भोस् + देवाः

स्

य्

भोय् देवाः (हलि सर्वेषाम्)

भो देवाः

अधोस् + याहि

अधोरु + याहि

य्

अधोय् याहि

अधो याहि

देवास् + इह

अ रु य् अश्

देवा इह / देवायिह